

Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία

Τόμ. 21, Αρ. 1 (2025)

Open Education: The Journal of Open and Distance Education and Educational Technology

Η ανοικτότητα στην εκπαίδευση: Εξερευνώντας τις Δυνατότητες και τις Προκλήσεις

Ευαγγελία Μανούσου; Αντώνης Λιοναράκης,
Νεκταρία Σακκούλα

doi: [10.12681/jode.40745](https://doi.org/10.12681/jode.40745)

Copyright © 2025, Ευαγγελία Μανούσου; Αντώνης Λιοναράκης,
Νεκταρία Σακκούλα

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Η ανοικτότητα στην εκπαίδευση: Εξερευνώντας τις Δυνατότητες και τις Προκλήσεις

Openness in education: exploring the potential and challenges

Ευαγγελία (Γκέλη) Μανούσου
Επίκουρη Καθηγήτρια ΣΑΕ, ΕΑΠ
manousoug@eap.gr

Αντώνης Λιοναράκης
Ομότιμος Καθηγητής ΣΑΕ, ΕΑΠ
alionar@eap.gr

Νεκταρία (Νόρα) Σακκούλα
Υποψήφια Διδάκτωρ ΣΑΕ, ΕΑΠ
nora_skl@hotmail.com

Extended Summary

Students studying at Open Universities worldwide may not be aware of the meaning of the term "open" included in the name of these institutions, as is the case with the Hellenic Open University. However, this word was chosen very carefully indicating a whole philosophy, educational approach and policy. In this paper, terms and concepts such as "Open Education", the culture of openness and the preconditions for openness are approached in order to start and develop a dialogue and create a contemporary theoretical framework, first of all for the philosophy of openness, but more specifically for Open Universities, as well as for the Hellenic Open University.

The rapid changes taking place in the 21st century as a result of the 4th Industrial Revolution and globalization have brought new challenges and opportunities by transforming the way we live, work, communicate and learn (Schwab, 2016). In this context, education takes on a crucial role, as it focuses on "teaching people how to learn", encouraging knowledge creation that will lead to progress and development (Lionarakis, 2006; Siemens, 2005). UNESCO (2015) emphasizes accessibility in education, regardless of time, place and device, ensuring the participation of all stakeholders. This statement is a manifesto for implementing changes to make education open and responsive to the challenges of modern societies.

Openness in education requires restructured educational systems that promote democracy, human rights and equity (Lionarakis, 2008). Moreover, it emphasizes access and opportunities offered to people without formal qualifications, removing barriers faced by a large part of the population. Yet, the concept of openness has multiple dimensions, with no widely accepted definitions. Our aim is to identify the assumptions and philosophy of openness, rather than to provide a definition. Open Education aims to increase educational opportunities for those who have been excluded from the traditional system. At the same time, it is used to describe educational systems that are more accessible than conventional ones.

The emergence of education as a critical factor in social development after World War II coincided with the rapid development of the sciences and arts. In this context, the sociology of education highlighted the need for equity in education in order to increase access to higher education and economic progress. Nevertheless, Bourdieu (1986) and Bernstein (1975) argued that education reflects social inequities and power relations, reproducing differences between social classes. Ideas such as ensuring students' rights, inclusion and participation in school management (Bernstein, 2000) came to the fore, although reality belies such expectations. School maintains a closed and conservative culture that promotes practices of symbolic violence and excludes the lower classes from academic success (Bourdieu & Passeron, 1990).

Despite these challenges, Bourdieu and Bernstein laid the foundation for the concept of openness, which includes free access to education, recognition of social differences, flexibility of curricula, granting students control, and the adoption of student-centered learning. But the question remains: how can openness be achieved in such a context? Openness can be approached interpretatively, through criteria that are shaped according to the social, educational and political context. A broader approach to openness is concerned with learner autonomy, the supportive role of the teacher, interdisciplinary teaching, flexibility in time, curriculum and pace of learning, focusing on the right of choice for learners (Jones, 2015). These parameters are selectively adopted by Open Universities, depending on the social, economic and political needs they serve (Jones, 2015; Wiley, 2006).

Therefore, openness in education can be considered synonymous with freedom of choice. The conditions for an open educational environment are related to freedom

in terms of (Baker, 2017; Cronin, 2017; Jones, 2015; Mishra, 2017; Mohammed & Mishra, 2012; Wiley, 2006; Villamejor - Mendoza, 2013; Zawacki-Richter & Jung, 2023):

1. acceptance of learners, regardless of cost, previous academic success, cultural and economic background,
2. access to the premises of educational institutions,
3. choice of place, time, pace and methods of learning,
4. the organisation, design and development of educational materials,
5. the choice of educational materials available,
6. developing curricula,
7. the development of interactions and partnerships.

The above conditions define and outline the profile of Open Universities, which is related to:

1. open access,
2. human resources and the recognition of formal, non-formal and informal learning,
3. physical space, as no physical presence in university halls is required,
4. new teaching methods,
5. new ideas and innovations,
6. new concepts,
7. organisation and flexibility in learning and teaching,
8. teaching/learning materials, designed in an interactive way and based on basic principles and methodologies,
9. student support and preparation for difficulties they may encounter,
10. bridging experiences that harmonise students' past experiences with those they will acquire in higher education; and
11. the perspective of "teaching them how to learn".

However, openness often remains unclear or only partially achievable (Peter & Deimann, 2013). The lack of clarity leads to overly optimistic expectations based on the false assumption that openness is independent of social, political, and economic conditions (Bayne, Knox, & Ross, 2015). In reality, openness interacts with, shapes, and is shaped by factors such as society, politics, and economy (Peter & Deimann, 2013). For example, the economic crisis of 2008-2009 highlighted the need for open

education systems, especially for marginalised groups such as refugees and migrants, while raising issues, such as increased tuition fees (Jones, 2015). These developments have led to the creation of MOOCs, which promote openness, but often without formal accreditation (Hall, 2015; Jones, 2015).

Open Education promotes equity, accessibility and the dissemination of knowledge, creating a more equitable and open educational environment, as well as increasing educational opportunities for those who have been excluded from the traditional system. Openness in education is directly linked to democracy, implying restructured education systems that promote democracy, human rights and equality. Despite efforts, openness remains superficial in many cases, limited by political agendas and social inequalities (Olakulehin & Singh, 2013). Ultimately, openness in education can act as a policy tool, intensifying inequalities and confirming Bourdieu and Bernstein's theories of social and educational inequalities.

Keywords

openness in education, objectives, potentials, challenges, factors, open universities

Περίληψη

Σκοπός του άρθρου αυτού είναι να ερμηνεύσει και να προσεγγίσει την ανοικτότητα στην εκπαίδευση, διερευνώντας τους παράγοντες που τη διαμορφώνουν, τις προϋποθέσεις της, τις δυνατότητες, καθώς και τις προκλήσεις που προκύπτουν, κατά την υιοθέτησή της. Οι παγκοσμιοποιημένες κοινωνίες του 21ου αιώνα υπόκεινται σε συνεχείς αλλαγές. Οι απαιτήσεις αυξάνονται σε όλους τους τομείς και, ασφαλώς, η εκπαίδευση οφείλει να εκσυγχρονιστεί και να ακολουθήσει τις επιταγές των καιρών. Η ανοικτότητα, ενδεχομένως, να έχει τη δυνατότητα να ανταποκριθεί στις νέες προκλήσεις. Ωστόσο, η έλλειψη σαφούς ορισμού και η ρευστή φύση της καθιστούν δύσκολη την υιοθέτηση και την εφαρμογή της από τα εκπαιδευτικά συστήματα. Σε αυτό το άρθρο, μέσω βιβλιογραφικής ανασκόπησης, η ανοικτότητα προσεγγίζεται ως κουλτούρα στην εκπαίδευση, η οποία αλληλεπιδρά με το κοινωνικό πλαίσιο και προσαρμόζει ανάλογα τα χαρακτηριστικά της. Τα σημαντικότερα ευρήματα καταδεικνύουν ότι η ύπαρξη της ανοικτότητας, ή τουλάχιστον μερών αυτής, κατοχυρώνει το ανθρώπινο δικαίωμα στην εκπαίδευση, θέτει τα θεμέλια για τον

εκδημοκρατισμό όλων των βαθμίδων της εκπαίδευσης και ίσως έχει τη δύναμη να καλύψει τις ανάγκες που προκύπτουν στην εκπαίδευση με την πάροδο του χρόνου. Αν και η προσέγγιση της ανοικτότητας παραμένει περισσότερο σε θεωρητικό επίπεδο, είναι απαραίτητη προκειμένου να αποτελέσει τη βάση για την πρακτική εφαρμογή της.

Λέξεις κλειδιά

ανοικτότητα στην εκπαίδευση, στόχοι, δυνατότητες, προκλήσεις, παράγοντες, Ανοικτά Πανεπιστήμια

Εισαγωγή

Οι όροι που χρησιμοποιούμε σε κάθε πεδίο της ζωής μας έχουν ιδιαίτερη σημασία και αξίζει να τους ερμηνεύσουμε και να τους μελετήσουμε. Σπουδάζοντας στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, αξίζει να γνωρίζουμε τη σημασία της λέξης «Ανοικτό», καθώς επιλέχθηκε πολύ προσεκτικά, δηλώνοντας μια ολόκληρη φιλοσοφία, εκπαιδευτική προσέγγιση και πολιτική. Στο κείμενο αυτό προσεγγίζονται όροι και έννοιες όπως η «Ανοικτή Παιδεία» η κουλτούρα της ανοικτότητας, αλλά και οι προϋποθέσεις για την ανοικτότητα με στόχο να ξεκινήσει και να εξελιχθεί ένας διάλογος και να δημιουργηθεί ένα σύγχρονο θεωρητικό πλαίσιο, καταρχάς για την φιλοσοφία της ανοικτότητας, αλλά και πιο ειδικά, για τα Ανοικτά Πανεπιστήμια και κυρίως το Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Το άρθρο αυτό αποτελεί μια βιβλιογραφική επισκόπηση που στοχεύει στην ερμηνεία και προσέγγιση της έννοιας της ανοικτότητας στην εκπαίδευση. Μέσω της ανάλυσης και σύνθεσης υφιστάμενης βιβλιογραφίας, διερευνώνται οι προϋποθέσεις, οι παράγοντες που διαμορφώνουν την ανοικτότητα, οι δυνατότητες και οι προκλήσεις που προκύπτουν κατά την υιοθέτησή της από τα εκπαιδευτικά συστήματα. Η επισκόπηση περιλαμβάνει την εξέταση θεωρητικών πλαισίων, ερευνητικών μελετών και πρακτικών εφαρμογών της ανοικτότητας, με στόχο την ανάδειξη των βασικών αρχών και χαρακτηριστικών της, καθώς και των κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών παραγόντων που επηρεάζουν την εφαρμογή της. Στην πρώτη ενότητα παρουσιάζεται η έννοια της Ανοικτής Παιδείας, οι στόχοι και οι προοπτικές της, στην

δεύτερη ενότητα η ανοικτότητα ως κουλτούρα στην εκπαίδευση ενώ ακολουθούν οι προϋποθέσεις και παράγοντες που διαμορφώνουν την ανοικτότητα και τέλος σκιαγραφείται το προφίλ των Ανοικτών Πανεπιστημίων.

Ανοικτή Παιδεία: στόχοι και προοπτικές

Ο 21ος αιώνας χαρακτηρίζεται από ραγδαίες μεταβολές σε κάθε τομέα. Η 4η Βιομηχανική Επανάσταση, ως απόρροια της παγκοσμιοποίησης, φέρνει νέες ευκαιρίες και προκλήσεις, μετασχηματίζοντας τον τρόπο που ζούμε, εργαζόμαστε, επικοινωνούμε και μαθαίνουμε (Schwab, 2016). Σε αυτό το πλαίσιο, η εκπαίδευση αναδεικνύεται ως κρίσιμος παράγοντας για την αντιμετώπιση των σύγχρονων απαιτήσεων και προβλημάτων. Ο ρόλος της δεν περιορίζεται πλέον στη μετάδοση πληροφοριών και την ανάπτυξη δεξιοτήτων, αλλά εστιάζει στο να "μαθαίνει στους ανθρώπους πώς να μαθαίνουν", ενθαρρύνοντας την κατάκτηση της γνώσης που θα οδηγήσει στην πρόοδο και την ανάπτυξη (Lionarakis, 2006; Siemens, 2005).

Η UNESCO (2015) υπογραμμίζει την ανάγκη για προσβάσιμη εκπαίδευση σε όλους/ες, ανεξαρτήτως χρόνου, τόπου και συσκευής, διασφαλίζοντας τη συμμετοχή όλων των ενδιαφερομένων. Αυτή η δήλωση αποτελεί ένα μανιφέστο για την υλοποίηση αλλαγών που θα καταστήσουν την εκπαίδευση ανοικτή και ανταποκρινόμενη στις προκλήσεις των σύγχρονων κοινωνιών. Η ανοικτότητα στην εκπαίδευση προϋποθέτει αναδιαρθρωμένα εκπαιδευτικά συστήματα που προάγουν τη δημοκρατία, τα ανθρώπινα δικαιώματα και την ισότητα (Lionarakis, 2008). Ταυτόχρονα, η Ανοικτή Παιδεία εκφράζει μια σειρά αρχών που συνδέονται άμεσα με τη δημοκρατία στην εκπαίδευση. Η "ανοικτότητα" δίνει έμφαση στην πρόσβαση και τις ευκαιρίες που προσφέρονται σε άτομα χωρίς τυπικά προσόντα, αφαιρώντας εμπόδια που αντιμετωπίζει ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Ωστόσο, η έννοια της ανοικτότητας έχει πολλαπλές διαστάσεις.

Στη βιβλιογραφία, δεν συναντάμε ορισμούς της "ανοικτότητας" που να είναι ευρέως αποδεκτοί. Οι υπάρχοντες ορισμοί είναι συχνά απλοϊκοί και γενικόλογοι. Για παράδειγμα, οι Anderson & Dron (2011) αναφέρονται στη χρήση διαδικτυακών μαθημάτων και ανοικτών ψηφιακών πόρων, ενώ ο Suber (2012) εστιάζει στην ελεύθερη πρόσβαση σε πληροφορίες και δεδομένα. Στόχος μας, λοιπόν, είναι να

εντοπίσουμε τις προϋποθέσεις της φιλοσοφίας της ανοικτότητας, παρά να δώσουμε έναν ορισμό.

Όσον αφορά στην Ανοικτή Παιδεία, αυτή στοχεύει στην αύξηση των εκπαιδευτικών ευκαιριών για όσους έχουν αποκλειστεί από το παραδοσιακό σύστημα. Παράλληλα, χρησιμοποιείται για να περιγράψει εκπαιδευτικά συστήματα που είναι πιο προσβάσιμα από τα συμβατικά. Η Ανοικτή Εκπαίδευση είναι μια πολύπλευρη εννοιολογική κατασκευή με στοιχεία ανοικτότητας που δίνει έμφαση στη συμπερίληψη μη παραδοσιακών ομάδων εκπαιδευομένων που επιδιώκει τη διάδοση της γνώσης μέσω Ανοικτών Εκπαιδευτικών Πόρων (ΑΕΠ), των Μαζικών Ανοικτών Διαδικτυακών Μαθημάτων (MOOCs) αλλά και τεχνολογιών σύμφωνα με τους Zawacki-Richter et al. (2020) και Zawacki-Richter & Jung (2023) προσφέροντας πρόσβαση σε εκπαιδευτικό υλικό χωρίς περιορισμούς. Αυτό δημιουργεί μια κοινότητα που μοιράζεται τη γνώση και συνεργάζεται για τη βελτίωση της εκπαίδευσης και της παιδείας συνολικά.

Σκοπός της ανοικτότητας είναι η παροχή εκπαιδευτικών ευκαιριών σε όλους/ες, ανεξαρτήτως τοποθεσίας και οικονομικής κατάστασης. Τα ανοικτά πανεπιστήμια προσφέρουν σπουδές με χαμηλά δίδακτρα και ευκολίες στο κόστος σπουδών, επιτρέποντας στους/στις φοιτητές/ήτριες να επιλέγουν τον τρόπο και τον ρυθμό της μάθησής τους. Έτσι, η Ανοικτή Παιδεία προωθεί την ισότητα, την προσβασιμότητα και τη διάδοση της γνώσης, δημιουργώντας ένα πιο ισότιμο και ανοικτό εκπαιδευτικό περιβάλλον.

Η ανοικτότητα ως Κουλτούρα στην Εκπαίδευση

Η ανάδειξη της εκπαίδευσης ως κρίσιμου παράγοντα κοινωνικής ανάπτυξης, μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, συνέπεσε με την ραγδαία εξέλιξη των επιστημών και των τεχνών (Φραγκουδάκη, 1985). Η φιλοσοφία, η κοινωνιολογία και η ψυχολογία, μεταξύ άλλων, υιοθέτησαν νέες ερμηνευτικές προσεγγίσεις, ενώ η τεχνολογία διεύρυνε τα όρια της γνώσης.

Στο πλαίσιο αυτό, η Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης ανέδειξε την ανάγκη για ισότητα στην εκπαίδευση, με στόχο την αύξηση της πρόσβασης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και την οικονομική πρόοδο. Ωστόσο, οι Bourdieu (1986, 2020) και Bernstein (1975)

υποστήριξαν ότι η εκπαίδευση αντικατοπτρίζει τις κοινωνικές ανισότητες και τις σχέσεις εξουσίας, αναπαράγοντας τις διαφορές μεταξύ των κοινωνικών τάξεων.

Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα, ως φορείς πιστοποίησης της γνώσης, διαμορφώνουν την εκπαιδευτική πορεία των μαθητών/τριών. Ο Bernstein (2000) τόνισε την ανάγκη για διασφάλιση των δικαιωμάτων των μαθητών/τριών, όπως η αυτοπεποίθηση, η συμπερίληψη και η συμμετοχή στη σχολική διαχείριση. Ωστόσο, η πραγματικότητα συχνά διαψεύδει αυτές τις προσδοκίες, καθώς το σχολείο αναπαράγει τις κοινωνικές ανισότητες και περιθωριοποιεί τους/τις μαθητές/ήτριες που αποκλίνουν από οτιδήποτε θεωρείται φυσιολογικό και αναμενόμενο.

Η σχολική κουλτούρα, η οποία δεν λαμβάνει υπόψη τις διαφορές μεταξύ των κοινωνικών τάξεων και κατ' επέκταση μεταξύ των μαθητών/τριών, αποκλείει τις κατώτερες κοινωνικές τάξεις από την ακαδημαϊκή επιτυχία. Οι Bourdieu και Passeron (1990) υποστήριξαν ότι οι παιδαγωγικές επιλογές των εκπαιδευτικών, όπως η επιβολή τιμωριών και αυστηρής πειθαρχίας, εμπεριέχουν συμβολική βία (Bernstein, 1996), καθιστώντας το σχολείο έναν κλειστό και συντηρητικό θεσμό (Bourdieu & Whitehouse, 1974). Παρά τις προκλήσεις, οι Bourdieu και Bernstein έθεσαν τα θεμέλια για την έννοια της ανοικτότητας, η οποία περιλαμβάνει την ελεύθερη πρόσβαση στην εκπαίδευση, την αναγνώριση των κοινωνικών διαφορών, την ευελιξία των προγραμμάτων σπουδών, την παραχώρηση ελέγχου στους/στις εκπαιδευόμενους/ες και την υιοθέτηση της μαθητοκεντρικής μάθησης.

Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης και της τεχνητής νοημοσύνης η παιδεία και η καλλιέργεια δεξιοτήτων όπως η κριτική σκέψη και η δημιουργικότητα είναι η απάντηση στις προκλήσεις των σύγχρονων κοινωνιών. Ωστόσο, τα εκπαιδευτικά συστήματα αν και δηλώνουν ρητά στα αναλυτικά προγράμματα ως στόχους τους την καλλιέργεια των συγκεκριμένων δεξιοτήτων, η επίτευξή τους δεν είναι σε ικανοποιητικό επίπεδο (Ennis, 2018; Penkauskienė et al., 2019; Pnevmatikos, et al., 2023) και παραμένουν συντηρητικοί θεσμοί που ταξινομούν τους/τις μαθητές/ήτριες με βάση τις ελλείψεις τους, τις αυστηρές και τυποποιημένες εξετάσεις και το κοινωνικο-οικονομικό τους υπόβαθρο (Mohammed & Mishra, 2012; Nash, 1990). Επομένως, το ερώτημα παραμένει: πώς μπορεί να υπάρξει ανοικτότητα σε ένα τέτοιο πλαίσιο;

Καθορισμός Προϋποθέσεων Ανοικτότητας

Η ανοικτότητα, ένας όρος με ρευστά όρια λόγω των ποικίλων επιρροών και εφαρμογών του, δεν διαθέτει έναν ενιαίο και αδιαμφισβήτητο ορισμό (Baker, 2017; Wiley, 2006). Ωστόσο, μπορεί να προσεγγιστεί ερμηνευτικά μέσω κριτηρίων που διαμορφώνονται ανάλογα με το κοινωνικό, εκπαιδευτικό και πολιτικό πλαίσιο.

Μια αρχική προσέγγιση, βασισμένη στη δήλωση του Lord Crowther (1969, όπ. αναφ. στο Villamejor - Mendoza, 2013) κατά την ίδρυση του Ανοικτού Πανεπιστημίου της Μεγάλης Βρετανίας (OU/UK), ορίζει την ανοικτότητα ως προς τους ανθρώπους, τις ιδέες, τους χώρους και τις μεθόδους, θέτοντας τις βάσεις για την Ανοικτή Εκπαίδευση. Από αυτήν την προσέγγιση προκύπτουν παράμετροι όπως η ελεύθερη είσοδος, τα ανοικτά προγράμματα σπουδών, η καινοτομία στις μεθόδους διδασκαλίας και μάθησης, το εκπαιδευτικό υλικό, καθώς και η αξιοποίηση των Ανοικτών Εκπαιδευτικών Πόρων (ΑΕΠ), της τεχνολογίας και της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης (Villamejor - Mendoza, 2013).

Μια ευρύτερη προσέγγιση της ανοικτότητας αφορά στην αυτονομία των εκπαιδευομένων, τον υποστηρικτικό ρόλο του/της εκπαιδευτικού, τη διαθεματική διδασκαλία, την ευελιξία στον χρόνο, στο πρόγραμμα σπουδών και τον ρυθμό μάθησης, εστιάζοντας στο δικαίωμα επιλογής των εκπαιδευομένων (Jones, 2015). Οι παράμετροι αυτές υιοθετούνται επιλεκτικά από τα Ανοικτά Πανεπιστήμια, ανάλογα με τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές ανάγκες που εξυπηρετούν (Jones, 2015; Wiley, 2006).

Συνεπώς, η ανοικτότητα στην εκπαίδευση μπορεί να θεωρηθεί συνώνυμο της ελευθερίας των επιλογών. Οι προϋποθέσεις για ένα ανοικτό εκπαιδευτικό περιβάλλον σχετίζονται με την ελευθερία ως προς (Baker, 2017; Cronin, 2017; Jones, 2015; Mishra, 2017; Mohammed & Mishra, 2012; Wiley, 2006; Villamejor - Mendoza, 2013, Harris & Wihak, 2018)

1. την αποδοχή των εκπαιδευομένων, ανεξάρτητα από το κόστος, τις προηγούμενες ακαδημαϊκές επιτυχίες, το πολιτιστικό και οικονομικό υπόβαθρο,
2. την πρόσβαση στους χώρους των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων,
3. την επιλογή στον χώρο, στον χρόνο, στον ρυθμό και στις μεθόδους μάθησης,
4. τη διαχείριση, τον σχεδιασμό και την ανάπτυξη του εκπαιδευτικού υλικού,

5. την επιλογή των διαθέσιμων εκπαιδευτικών υλικών,
6. τη διαμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών,
7. την ανάπτυξη αλληλεπιδράσεων και συνεργασιών.

Η εφαρμογή μιας πολιτικής ανοικτότητας στοχεύει στη δημιουργία ενός εκπαιδευτικού περιβάλλοντος με δημοκρατικές αρχές, όπου οι εκπαιδευόμενοι/ες είναι αυτόνομοι/ες, έχουν ίσες ευκαιρίες και υπάρχει διαφάνεια μεταξύ όλων των εμπλεκομένων (Baker, 2017; Cronin, 2017; Wiley, 2006; Villamejor - Mendoza, 2013).

Παράγοντες Διαμόρφωσης της Ανοικτότητας

Η έννοια της ανοικτότητας στην εκπαίδευση, αν και εμφανίζεται ήδη από τον 20ό αιώνα, γνώρισε ευρεία διάδοση με την ίδρυση του Ανοικτού Πανεπιστημίου στη Μεγάλη Βρετανία τη δεκαετία του 1960 (Bayne, Knox, & Ross, 2015; Peter & Deimann, 2013). Στη συνέχεια, η ίδρυση πολλών Ανοικτών Πανεπιστημίων παγκοσμίως αντικατόπτρισε τις πολιτικές κατευθύνσεις των αντίστοιχων κυβερνήσεων (Tait, 2008). Αυτά τα ιδρύματα αποτέλεσαν απάντηση στις ανεπάρκειες της παραδοσιακής εκπαίδευσης, στοχεύοντας στην κοινωνική αλλαγή, αλλά ταυτόχρονα έθεσαν διαφορετικά όρια στην έννοια της ανοικτότητας, ανάλογα με τις πολιτικές προτεραιότητες (Tait, 2008, 2018).

Διαπιστώνεται ότι η έρευνα σε θέματα ανοικτότητας απασχολεί πολλούς ερευνητές περισσότερο από 30 χρόνια (Saba, 2000- Zawacki- Richter & Anderson, 2014- Zawacki-Richter & Naidu, 2016 όπ. αναφ. Zawacki-Richter et. all, 2020).

Μια ευρύτερη ερμηνεία της ανοικτότητας περιλαμβάνει την ελεύθερη πρόσβαση στην εκπαίδευση, ανεξαρτήτως κόστους, ακαδημαϊκού υπόβαθρου, γεωγραφικής θέσης ή χρόνου, καθώς και την ελεύθερη διάθεση εκπαιδευτικού υλικού μέσω Ανοικτών Εκπαιδευτικών Πόρων (OERs) (Cronin, 2017). Επιπλέον, η μελέτη *The Many Faces of Openness in Education* (Economides & Perifanou, 2018) εξετάζει τη συμβολή εργαλείων όπως τα Μαζικά Διαδικτυακά Ανοικτά Μαθήματα (MOOCs) και οι OERs στην προώθηση της ανοικτότητας.

Ωστόσο, η ανοικτότητα συχνά παραμένει ασαφής ή μόνο εν μέρει εφικτή (Bayne et al., 2015; Peter & Deimann, 2013). Η έλλειψη σαφήνειας οδηγεί σε υπερβολικά αισιόδοξες προσδοκίες, βασισμένες στην εσφαλμένη υπόθεση ότι η ανοικτότητα είναι ανεξάρτητη από κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές συνθήκες (Bayne et al.,

2015). Στην πραγματικότητα, η ανοικτότητα αλληλεπιδρά με παράγοντες όπως η κοινωνία, η πολιτική και η οικονομία, διαμορφώνοντας και διαμορφούμενη από αυτούς (Peter & Deimann, 2013).

Η οικονομική και βιομηχανική ανάπτυξη του 20ού αιώνα ανέδειξε την ανάγκη για δεξιότητες και αυτονομία στην εκπαίδευση, προσαρμόζοντας την στις απαιτήσεις μιας ευέλικτης αγοράς εργασίας (Jones, 2015). Σε αντίθεση με την παραδοσιακή εκπαίδευση, η ανοικτή εκπαίδευση προσαρμόζεται στο εκάστοτε πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον. Ενδεικτικά, η οικονομική κρίση του 2008-2009 ανέδειξε την ανάγκη για ανοικτά εκπαιδευτικά συστήματα, ειδικά για περιθωριοποιημένες ομάδες, όπως πρόσφυγες και μετανάστες, ενώ παράλληλα έθεσε ζητήματα όπως η αύξηση των διδασκόντων (Jones, 2015). Αυτές οι εξελίξεις οδήγησαν στη δημιουργία MOOCs, τα οποία προωθούν την ανοικτότητα, αλλά συχνά χωρίς επίσημη πιστοποίηση (Hall, 2015; Jones, 2015).

Παρά τις προσπάθειες, η ανοικτότητα παραμένει επιφανειακή σε πολλές περιπτώσεις, περιοριζόμενη από πολιτικές ατζέντες και κοινωνικές ανισότητες (Olakulehin & Singh, 2013). Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειώσουμε ότι ως πεδίο έρευνας η έννοια της ανοικτότητας είναι πολύ σημαντικό και παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον (Zawacki-Richter, et. all, 2020) αλλά διαπιστώνουμε ότι ως ερευνητικό πεδίο εμφανίζεται κυρίως μέσα από την άρθρα αφορούν στις προϋποθέσεις, την εξ αποστάσεως εφαρμογή της, τις λειτουργίες της και λιγότερο ως φιλοσοφία όπως αναδεικνύεται στο άρθρο των Zawacki-Richter, & Bozkurt (2023), *Research Trends in Open, Distance, and Digital Education*.

Σκιαγραφώντας το προφίλ των ανοικτών πανεπιστημίων

Πριν περίπου 50 χρόνια, με την ίδρυση του Βρετανικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, άνοιξε ένας νέος δρόμος στην ανώτατη εκπαίδευση. Αυτό το πανεπιστήμιο επηρέασε τη δημιουργία πολλών ανοικτών πανεπιστημίων παγκοσμίως, αλλάζοντας την ανώτατη εκπαίδευση σε πολλές χώρες.

Ο όρος «ανοικτή μάθηση» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από το Ανοικτό Πανεπιστήμιο της Μεγάλης Βρετανίας τη δεκαετία του 1960, οριοθετώντας τη φιλοσοφία της εκπαίδευσης από απόσταση. Τα κύρια χαρακτηριστικά των ανοικτών πανεπιστημίων περιλαμβάνουν (Tait, 2008, 2018):

- 1. Ελεύθερη πρόσβαση:** Δίνεται η δυνατότητα πρόσβασης σε όλους/ες, συμπεριλαμβανομένων των Ατόμων Με Αναπηρία (ΑμεΑ) και των ομάδων κοινωνικού αποκλεισμού, με υποστήριξη σε όλες τις φάσεις της φοιτητικής ζωής. Οι ομάδες κοινωνικού αποκλεισμού είναι πολλές και έχουν διάφορα προβλήματα και ιδιαιτερότητες. Υπάρχουν υποκατηγορίες που δεν έχουν πρόσβαση σε υπάρχουσες δομές, και το ανοικτό πανεπιστήμιο πρέπει να φροντίσει για την υποστήριξή τους.
- 2. Ανθρώπινο δυναμικό:** Γίνονται αποδεκτοί/ές φοιτητές/ήτριες χωρίς τυπικά προσόντα εισόδου, αναγνωρίζοντας τόσο την τυπική όσο και τη μη-τυπική εκπαίδευση. Το Βρετανικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο έχει υλοποιήσει τις δυνατότητες πιστοποίησης της τυπικής μάθησης, αλλά επίσης δέχεται και πιστοποιεί φοιτητές/ήτριες με μη-τυπικές σπουδές (σεμινάρια, επιμορφώσεις, σύντομα προγράμματα σπουδών) και άτυπη μάθηση, όπως η εργασιακή εμπειρία.
- 3. Φυσικός χώρος:** Οι φοιτητές/ήτριες μπορούν να σπουδάσουν από το σπίτι τους, χωρίς να απαιτείται φυσική παρουσία σε πανεπιστημιακές αίθουσες. Έτσι, σε ένα γνωστό και φιλικό περιβάλλον, υλοποιούν τις υποχρεώσεις τους και τη μελέτη τους.
- 4. Νέες μέθοδοι διδασκαλίας:** Αξιοποιούνται πολυμορφικά συστήματα, ψηφιακές εφαρμογές και εργαλεία για την υποστήριξη της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Τα ανοικτά πανεπιστήμια έχουν τη δυνατότητα να εφαρμόσουν νέες μεθόδους διδασκαλίας και μάθησης, προσαρμόζοντας κάθε τι που μπορεί να βοηθήσει την εκπαιδευτική διαδικασία.
- 5. Νέες ιδέες και καινοτομίες:** Εισαγωγή νέων παιδαγωγικών τάσεων και συνεργατικών μεθόδων διδασκαλίας. Οι νέες ιδέες και οι καινοτομίες έδωσαν ώθηση στα ανοικτά πανεπιστήμια να γίνουν πιο ευέλικτα, φοιτητοκεντρικά και φιλικά. Ένα παράδειγμα είναι η υιοθέτηση της αλληλεπίδρασης στη διδακτική/μαθησιακή διαδικασία και της συνεργασίας σε ομάδες.
- 6. Νέες αντιλήψεις:** Ενισχύεται η ευελιξία στην προσαρμογή νέων φιλοσοφικών και παιδαγωγικών απόψεων. Οι νέες αντιλήψεις έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, καθιερώνοντας την ανταυταρχικότητα, τον διάλογο και τον δημοκρατικό λόγο.

- 7. Οργάνωση και ευελιξία:** Η διδασκαλία και μάθηση αντιμετωπίζονται ως δύο διαφορετικά πράγματα, με παιδαγωγικές αρχές και κριτήρια όπου το πρώτο οδηγεί στο δεύτερο. Η διδασκαλία δεν είναι αυτονόητο ότι από μόνη της οδηγεί στη μάθηση, και πρέπει να επιστρατευτούν παιδαγωγικές αρχές, για να επιτευχθεί η μάθηση.
- 8. Εκπαιδευτικό/Διδακτικό/μαθησιακό υλικό:** Ο σχεδιασμός και η ανάπτυξη υλικού πραγματοποιείται με αλληλεπιδραστικό τρόπο. Το εκπαιδευτικό/διδακτικό/μαθησιακό υλικό πρέπει να σχεδιαστεί και να ολοκληρωθεί με βασικές αρχές και μεθοδολογίες, απαιτώντας χρόνο, χρήματα, ομαδική εργασία και αποδοχή των όρων της ανοικτότητας και της αλληλεπίδρασης.
- 9. Υποστήριξη φοιτητών/τριών:** Προάγεται η προετοιμασία και υποστήριξη φοιτητών/τριών για την αντιμετώπιση δυσκολιών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Οι νέοι/ες φοιτητές/ήτριες, κυρίως οι προπτυχιακοί/ές, θα βιώσουν δυσκολίες και θα αντιμετωπίσουν σειρά προβλημάτων και το ανοικτό πανεπιστήμιο έχει την ηθική υποχρέωση να τους παρέχει κάθε δυνατή υποστήριξη για να ενδυναμώσουν τις γνώσεις και να καλλιεργήσουν τις δεξιότητες εκείνες που θα τους βοηθήσουν να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους.
- 10. Γέφυρα εμπειριών:** Ένα σημαντικό σημείο που προσδιορίζει την έννοια της ανοικτότητας είναι η «γέφυρα» που πρέπει να διαμορφωθεί, για να εναρμονίσει τις προηγούμενες εμπειρίες των φοιτητών/τριών με αυτές που διαμορφώνονται στην πορεία της ακαδημαϊκής τους ζωής. Οι φοιτητές/ήτριες βιώνουν τις νέες δυνατότητες που προσφέρει η ανοικτότητα, αλλά πολλοί/ές δεν έχουν την εμπειρία και δυσκολεύονται να γεφυρώσουν το κενό που υπάρχει μεταξύ των εμπειριών τους και της ομαλής μετάβαση στην ακαδημαϊκή ζωή. Αυτή η γέφυρα θα βοηθήσει στη σύνδεση της προϋπάρχουσας γνώσης με τα νέα στοιχεία μεθοδολογίας και επιστημονικού έργου που καλούνται να αξιοποιήσουν. Στο πανεπιστήμιο, αυτή η γέφυρα θα μπορούσε να λειτουργήσει ως ένα σύντομο μάθημα διάρκειας τριών μηνών ή ενός εξαμήνου, υποχρεωτικό για όλους τους νέους/ες φοιτητές/ήτριες. Με αυτόν τον τρόπο, δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για καλύτερη ποιότητα

και λειτουργία της ανοικτής και εξ αποστάσεως εκπαίδευσης ώστε κάθε νέος/α φοιτητής/ήτρια να μπορεί ανταποκριθεί στις πραγματικές απαιτήσεις.

11.Μαθαίνουν πώς να μαθαίνουν: Τα ανοικτά πανεπιστήμια προάγουν τη φιλοσοφία και την εφαρμογή μιας μεθοδολογίας που προκρίνει το μότο «ας τους μάθουμε πώς να μαθαίνουν». Οι φοιτητές/ήτριες ενός ανοικτού πανεπιστημίου είναι απαραίτητο να καλλιεργήσουν μεταγνωστικές δεξιότητες, να μάθουν πώς να μαθαίνουν και να λειτουργούν αυτόνομα και ευέλικτα. Αρκετοί διαθέτουν αυτές τις δεξιότητες αλλά σίγουρα όχι όλοι/ες. Καθήκον και υποχρέωση του ιδρύματος είναι να αξιοποιήσει κάθε μέσο για την υποστήριξη των φοιτητών/ητριών αυτών.

Συμπεράσματα

Στο παρόν άρθρο επιχειρήσαμε να ερμηνεύσουμε και να προσεγγίσουμε την ανοικτότητα στην εκπαίδευση, προσδιορίζοντας τις προοπτικές, τις προϋποθέσεις, τους παράγοντες που τη διαμορφώνουν και τις προκλήσεις που προκύπτουν κατά την υιοθέτησή της από τα εκπαιδευτικά συστήματα. Το 1948, τα Ηνωμένα Έθνη στο Άρθρο 26, όρισαν την εκπαίδευση ως θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα, βασισμένο στην ισότητα και τη δημοκρατία (United Nations, 1948). Παρ' όλα αυτά, τα εκπαιδευτικά συστήματα παραμένουν κατά κανόνα κλειστά και συντηρητικά. Οι διακρίσεις, ο αποκλεισμός και η περιθωριοποίηση χαρακτηρίζουν την εκπαίδευση, ενώ οι προσπάθειες για την ενίσχυση της ισότητας και της δημοκρατίας είναι περιορισμένες ή παραμένουν κυρίως σε θεωρητικό επίπεδο.

Στο πλαίσιο αυτό, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι η μεγάλη ετερογένεια που χαρακτηρίζει τον παγκόσμιο πληθυσμό δημιουργεί νέες εκπαιδευτικές απαιτήσεις. Η ποικιλομορφία ενίοτε εντείνει τα φαινόμενα αποκλεισμών και διακρίσεων τόσο στη σχολική όσο και στην τριτοβάθμια εκπαίδευση (O'Higgins, 2020; Tight, 2023), ενισχύοντας τον ελιτίστικο χαρακτήρα της, όπως υποστήριζαν ήδη οι Bourdieu και Bernstein πριν από μισό αιώνα (Barrett, 2017; Bernstein, 1996; Bourdieu & Passeron, 1990). Τα άτομα με αναπηρία, οι πρόσφυγες, οι μετανάστες, τα άτομα με διαφορετικό σεξουαλικό προσανατολισμό και, φυσικά, πολλές άλλες υποομάδες δεν γίνονται εύκολα αποδεκτά, καθώς η ένταξή τους στην εκπαιδευτική διαδικασία

προβλέπεται θεσμικά, αλλά, τελικά, δεν υλοποιείται στην πράξη όπως θα έπρεπε (O'Higgins, 2020; Tight, 2023).

Η Ανοικτή Παιδεία προσπαθεί να απαντήσει σε αυτές τις προκλήσεις, καθώς προωθεί την ισότητα, την προσβασιμότητα και τη διάδοση της γνώσης, δημιουργώντας ένα πιο ισότιμο και ανοικτό εκπαιδευτικό περιβάλλον και αυξάνοντας τις εκπαιδευτικές ευκαιρίες για όσους/ες έχουν αποκλειστεί για πολλούς και διαφορετικούς λόγους από το παραδοσιακό συμβατικό σύστημα. Η ανοικτότητα στην εκπαίδευση συνδέεται άμεσα με τη δημοκρατία, προϋποθέτοντας αναδιαρθρωμένα εκπαιδευτικά συστήματα που προάγουν τη δημοκρατία, τα ανθρώπινα δικαιώματα και την ισότητα. Ωστόσο, η έννοια της ανοικτότητας είναι πολύπλευρη και δεν υπάρχει ένας ευρέως αποδεκτός ορισμός. Οι υπάρχοντες ορισμοί είναι συχνά απλοϊκοί και γενικόλογoi, ενώ η ανοικτότητα παραμένει σε θεωρητικό κυρίως επίπεδο, ασαφής ή μόνο εν μέρει εφικτή. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τις επιρροές και τους περιορισμούς που δέχεται από κοινωνικούς, οικονομικούς, πολιτικούς και ακόμη και εκπαιδευτικούς παράγοντες οξύνει τις δυσκολίες στην εφαρμογή της (Bayne et al., 2015; Peter & Deimann, 2013).

Για τους λόγους αυτούς, η πρακτική και αποτελεσματική υιοθέτηση και η εφαρμογή της ανοικτότητας αποτελεί πρόκληση στη σύγχρονη εποχή και οφείλει να αποτελεί ένα σημαντικό και σταθερό στόχο σε κάθε εκπαιδευτικό περιβάλλον ανεξάρτητα από τις εκάστοτε κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές αλλαγές. Με άλλα λόγια, επειδή ένα εκπαιδευτικό περιβάλλον που θεωρείται ανοικτό τη δεδομένη χρονική στιγμή μπορεί να θεωρηθεί κλειστό και συντηρητικό στο μέλλον, ακόμη και στην ίδια χώρα, αν οι συνθήκες αλλάξουν, είναι απαραίτητη η δημιουργία και η εφαρμογή ενός παιδαγωγικού πλαισίου με πυρήνα την ανοικτότητα που θα πρέπει να επανεξετάζεται και να τροποποιείται σύμφωνα με τις νέες συνθήκες ανά χρονική περίοδο.

Τα ανοικτά πανεπιστήμια, που εμφανίστηκαν τον 20ό αιώνα και διαδόθηκαν ευρέως τη δεκαετία του 1960, αποτέλεσαν απάντηση στις ανεπάρκειες της παραδοσιακής συμβατικής εκπαίδευσης. Στόχευαν στην κοινωνική αλλαγή, αλλά ταυτόχρονα έθεσαν διαφορετικά όρια στην έννοια της ανοικτότητας, ανάλογα με τις πολιτικές προτεραιότητες. Σημαντικό ρόλο στην προώθηση της ανοικτότητας παίζει η τεχνολογία, και ιδιαίτερα τα Μαζικά Διαδικτυακά Ανοικτά Μαθήματα (MOOCs) και οι

Ανοικτοί Εκπαιδευτικοί Πόροι (OERs). Παρ' όλα αυτά, η ανοικτότητα μπορεί να παραμένει επιφανειακή και περιορισμένη από τις πολιτικές ατζέντες και τις κοινωνικές ανισότητες.

Αν και είναι βέβαιο ότι η δημιουργία του Βρετανικού Ανοικτού Πανεπιστημίου άλλαξε το τοπίο στην εκπαίδευση και άνοιξε νέους δρόμους, από τη δεκαετία του 1970 έως σήμερα, στο σύνολο των εκπαιδευτικών συστημάτων όλων των βαθμίδων οι ουσιαστικές αλλαγές ήταν ελάχιστες. Η ανοικτότητα στην εκπαίδευση δεν αποτελεί ούτε εύκολη λύση ούτε πανάκεια για όλα τα κακώς κείμενα. Ωστόσο, η μετάβαση από τη θεωρία στην πράξη είναι απαραίτητη, όπως και ο συνεχής διάλογος για τη δυναμική εξέλιξη και βελτίωση που θα συμβάλλει ουσιαστικά στον εκδημοκρατισμό των εκπαιδευτικών συστημάτων στην πράξη.

Αξίζει, λοιπόν, να σημειωθεί ότι η ανοικτότητα στην εκπαίδευση μπορεί να λειτουργήσει ως εργαλείο πολιτικής και να εξεταστεί συστηματικά σύμφωνα θεωρίες των Bourdieu και Bernstein για τις κοινωνικές και εκπαιδευτικές ανισότητες. Τέλος, τα ανοικτά πανεπιστήμια έχουν διαχρονικά συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που τα διαφοροποιούν από τα συμβατικά, όπως η ελεύθερη πρόσβαση, η ευελιξία στον χώρο και στον χρόνο, οι νέες μέθοδοι διδασκαλίας, η καινοτομία, η υποστήριξη των φοιτητών/τριών και η έμφαση στην καλλιέργεια της ικανότητας των φοιτητών/τριών να μαθαίνουν πώς να μαθαίνουν, να είναι αυτόνομοι/ες και αυτορρυθμιζόμενοι/ες και σε πολλές περιπτώσεις αποδέχονται την η αναγνώριση της μη-τυπικής εκπαίδευσης (Harris & Wihak, 2018). Ωστόσο στη σύγχρονη εποχή με την αλματώδη ανάπτυξη της τεχνολογίας και της τεχνητής νοημοσύνης όλα επαναπροσδιορίζονται, οπότε είναι απαραίτητο να αναζητηθούν και να αναδειχθούν τα σύγχρονα χαρακτηριστικά και η ταυτότητά τους ώστε να συνεχιστεί δυναμικά η παρουσία τους.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Anderson, T., & Dron, J. (2011). Three generations of distance education pedagogy. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 12(3), 80-97. <https://doi.org/10.19173/irrodl.v12i3.890>
- Baker, F. W. (2017). An Alternative Approach: Openness in Education Over the Last 100 Years. *Tech Trends*, 61(2), 130-140. <https://doi.org/10.1007/s11528-016-0095-7>
- Barrett, B. D. (2017). Bernstein in the urban classroom: a case study. *British Journal of Sociology of Education*, 38(8), 1258-1272. <https://doi.org/10.1080/01425692.2016.1269632>
- Bayne, S., Knox, J., & Ross, J. (2015). Open education: the need for a critical approach. *Learning, Media and Technology*, 40(3), 247-250. <https://doi.org/10.1080/17439884.2015.1065272>
- Bernstein, B. (1975). Class and Pedagogies: Visible and Invisible. *Educational Studies*, 1(1), 23-41. <https://doi.org/10.1080/0305569750010105>
- Bernstein, B. (1996). *Pedagogy, symbolic control and identity: theory, research, critique*. London: Taylor and Francis.
- Bernstein, B. (2000). *Pedagogy, Symbolic Control and Identity*. USA: Rowman & Littlefield Publishers.
- Bourdieu, P. & Passeron, J. C. (1990). *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: Sage.
- Bourdieu, P. & Whitehouse, J. C. (1974). The school as a conservative force: scholastic and cultural inequalities. In J. Eggleston (Ed.), *Contemporary Research in the Sociology of Education* (pp. 32-46). London: Methuen.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241 -258). New York: Greenwood.
- Bourdieu, P. (2020). *Habitus and Field: General Sociology, Volume 2, Lectures at the Collège De France, 1982-83*. Cambridge: Polity Press
- Cronin, C. (2017). Openness and Praxis: Exploring the Use of Open Educational Practices in Higher Education. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 18(5). <https://doi.org/10.19173/irrodl.v18i5.3096>
- Economides, A., & Perifanou, M. (2018) The Many Faces Of Openness In Education. *Proceedings of EDULEARN18 Conference*, 3694-3703. <https://www.conta.uom.gr/conta/publications/PDF/2018-%20EDULEARN%20-%20The%20many%20faces%20of%20Openness%20in%20Education.pdf>
- Ennis, R.H. (2018) Critical Thinking Across the Curriculum: A Vision. *Topoi* 37, 165-184 <https://doi.org/10.1007/s11245-016-9401-4>
- Hall, R. (2015). For a political economy of massive open online courses. *Learning, Media and Technology*, 40(3), 265-286. <https://doi.org/10.1080/17439884.2015.1015545>
- Harris, J. & Wihak, C. (2018). The Recognition of Non-Formal Education in Higher Education: Where Are We Now, and Are We Learning from Experience? *International Journal of E-Learning & Distance Education* 33,(1) <https://www.ijede.ca/index.php/ijede/article/view/1058/1707> <https://oasis.col.org/items/d0b2413e-c4d2-4499-bd3f-8f7f3238240d>

- Jones, C. (2015). Openness, technologies, business models and austerity. *Learning, Media and Technology*, 40(3), 328-349. <https://doi.org/10.1080/17439884.2015.1051307>
- Lionarakis, A. (2006). Learning through Action and Cognitive Skills in Distance Education. *Proceedings of the 11th Annual Teaching Learning and Technology Conference, University of Hawaii*, 132-138. <https://tccpapers.coe.hawaii.edu/archive/2006/lionarakis.pdf>
- Lionarakis, A. (2008). The theory of distance education and its complexity. *The European Journal of Open, Distance and E-Learning*, 11. <https://old.eurodl.org/?p=archives&year=2008&halfyear=1&article=310>
- Mishra, S. (2017). Open educational resources: removing barriers from within. *Distance Education*, 38(3), 369-380. <https://doi.org/10.1080/01587919.2017.1369350>
- Mohammed, H., & Mishra, B. S. (2012). *Openness in education: Some reflections on MOOCs, OERs and ODLE. Commonwealth of Learning.*
- Nash, R. (1990). Bourdieu on Education and Social and Cultural Reproduction. *British Journal of Sociology of Education*, 11(4), 431-447. <https://doi.org/10.1080/0142569900110405>
- O'Higgins N. J. (2020). Tackling Bullying from the Inside Out: Shifting Paradigms in Bullying Research and Interventions. *International Journal of Bullying Prevention*, 2, 161-169 <https://doi.org/10.1007/s42380-020-00076-1>
- Olakulehin, F. K., & Singh, G. (2013). Widening access through openness in higher education in the developing world: A Bourdieusian field analysis of experiences from the National Open University of Nigeria. *Open Praxis*, 5(1), 31. <https://doi.org/10.5944/openpraxis.5.1.40>
- Penkauskienė, D., Railienė, A., & Cruz, G. (2019). How is critical thinking valued by the labour market? Employer perspectives from different European countries. *Studies in Higher Education*, 44(5), 804-815. <https://doi.org/10.1080/03075079.2019.1586323>
- Peter, S., & Deimann, M. (2013). On the role of openness in education: A historical reconstruction. *Open Praxis*, 5(1), 7. <https://doi.org/10.5944/openpraxis.5.1.23>
- Pnevmatikos, D.; Christodoulou, P.; Georgiadou, T.; Lithoxidou, A. (2023). Undergraduate Students' Conceptualization of Critical Thinking and Their Ideas for Critical Thinking Acquisition. *Education. Science*. 13, 416. <https://doi.org/10.3390/educsci13040416>
- Schwab, K. (2016). *The Fourth Industrial Revolution*. Geneva: World Economic Forum
- Siemens, G. (2005). Connectivism: A learning theory for the digital age, *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*, 2. http://www.itdl.org/Journal/Jan_05/article01.htm
- Suber, P. (2012) *Open Access*. MIT Press, Cambridge, MA. <https://doi.org/10.7551/mitpress/9286.001.0001>
- Tait, A. (2008). What are open universities for? *Open Learning: The Journal of Open, Distance and e-Learning*, 23(2), 85-93. <https://doi.org/10.1080/02680510802051871>
- Tait, A. (2018). Open Universities: the next phase. *Asian Association of Open Universities Journal*, 13(1), 13-23. <https://doi.org/10.1108/AAOUJ-12-2017-0040>
- Tight, M. (2023). Bullying in higher education: an endemic problem? *Tertiary Education and Management*, 29, 123-137. <https://doi.org/10.1007/s11233-023-09124-z>

- UNESCO. (2015). *The Incheon declaration. Education 2030. Towards inclusive and equitable quality lifelong learning for all*. <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002338/233813m.pdf>
- United Nations. (1948). *Universal Declaration of Human Rights (Article 26)*. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of%20human-rights>
- Villamejor-Mendoza, M. F. (2013). The openness of the University of the Philippines Open University: Issues and prospects. *Open Praxis*, 5(2), 135. <https://doi.org/10.5944/openpraxis.5.2.26>
- Wiley, D. (2006). Open Source, Openness, and Higher Education. *Journal of Online Education*, 3(1). <https://eric.ed.gov/?id=EJ847820>
- Zawacki-Richter, O., & Bozkurt, A. (2023). Research trends in open, distance, and digital education. In O. Zawacki-Richter & I. Jung (Eds.), *Handbook of open, distance and digital education** (pp. 199–217). Springer. <https://doi.org/10.1007/978-981-19-2080-6>
- Zawacki-Richter, O., Conrad, D., Bozkurt, A., Aydin, C. H., Jung, I., Kondakci, Y., ... Xiao, J. (2020). Elements of open education: An invitation to future research. *The International Review of Research in Open and Distance Learning*, 21(3), 319–334. <https://doi.org/10.19173/irrodl.v21i3.4659>.
- Zawacki-Richter, O., Jung, I. (2023). Shaping the Field of Open, Distance, and Digital Education. In: *Handbook of Open, Distance and Digital Education*. pp 1–10 Springer, https://doi.org/10.1007/978-981-19-0351-9_94-2
- Φραγκουδάκη, Α. (1985). *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης. Θεωρίες για την κοινωνική ανισότητα στο σχολείο*. Αθήνα: Παπαζήση